

ДАНЧЕНКО К. М.,
старший викладач кафедри
кримінально-правових дисциплін
та оперативно-розшукової діяльності
(Прикарпатський факультет
Національної академії внутрішніх справ)

ШИРОКОВА А. А.,
курсант IV курсу
(Прикарпатський факультет
Національної академії внутрішніх справ)

УДК 343.26

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736-2019-6-2-20>

ПОНЯТТЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ У СФЕРІ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ

Стаття присвячена дослідженню поняття кримінально-правової політики України у сфері виконання покарань. Державна політика боротьби зі злочинністю складається з певних стратегічних напрямів, характерні риси яких зумовлені завданнями, предметом та методами досягнення необхідних для суспільства результатів. Такими напрямками (підсистемами) є: кримінально-правова, кримінально-процесуальна, кримінально-виконавча та кримінологічна політики.

Сьогодні у кримінально-правовій науці ще не вироблено єдиного найбільш ефективного підходу розуміння кримінально-правової політики. На думку переважної більшості дослідників цієї проблематики, відсутність цілісної сучасної концепції кримінально-правової політики в країні, у т. ч. стратегії розвитку національного законодавства про кримінальну відповідальність, призводить до постійних змін законодавства про кримінальну відповідальність. Це має своїм наслідком, виникнення ситуацій невідповідності кримінального законодавства іншим нормативно-правовим актам, у тому числі і Основному закону – Конституції України, що у свою чергу, тягне за собою суттєві проблеми у правозастосовній діяльності.

У процесі дослідження даної тематики було проаналізовано поняття кримінально-виконавчої політики; здійснено спробу знайти нові підходи до покращення ефективності роботи кримінально-правової політики у сфері виконання покарань.

Досліджуючи проблематику питання ми дійшли висновку, кримінально-правова політика є системоутворюючим елементом усієї політики у сфері боротьби зі злочинністю, яка розробляє стратегію і тактику, формулює основні завдання, принципи, напрями і цілі кримінально-правового впливу на злочинність та засоби їх досягнення. Таким чином принципи кримінально-виконавчої політики є тотожними принципам політики у сфері боротьби зі злочинністю загалом.

Ключові слова: кримінально-виконавча політика, запобігання злочинності, права людини, політика у сфері боротьби зі злочинністю.

This article is devoted to study of the concept of penal policy of Ukraine in the field of corrections. Public policy in the fight against crime consists of specific strategic directions, the characteristic features which stem from the objectives, subject and methods of achieving the required results. Such vectors (subsystems) are: criminal law, criminal procedure, penal and criminological policy.

Solving topical problems related to reforming and improving the legal system of modern Ukraine depends to a large extent on the study and assimilation of historical experience, the knowledge of those law-making processes that took place in Ukraine before, because only after independence gained the opportunity to actively study the history of statehood of the Ukrainian people in the context of pan-European and world civilizational processes in the formation of criminal enforcement policy.

Today, in criminal law theory has not yet produced a single most effective approach understanding of criminal law policy. In the opinion of the majority of researchers of this problem, the lack of an integrated the modern concept of penal policy in the country, including the development strategy of the national legislation about criminal responsibility, leads to constant changes in the law on criminal responsibility. This has resulted in the emergence of situations of inconsistency in criminal legislation and other normative legal acts, including the fundamental law – the Constitution of Ukraine, which, in turn, entails significant problems in enforcement.

In the process of research of the topic has been analyzed the concept of penal policy an attempt has been made to find new approaches to improving the effectiveness of criminal justice policy.

Exploring the issue, we have come to the conclusion that criminal policy is a systematic element of all crime policy, which develops strategies and tactics, formulates the main goals, principles, directions and goals of criminal impact on crime and means of their achievement. Thus, the principles of criminal enforcement are identical to those of crime in general.

Key words: *criminal executive policy, crime prevention, human rights, policy in the field of struggle against criminality.*

Вступ. Політика виражає функції держави щодо керівництва зовнішніми і внутрішніми сферами та напрямками суспільного життя. Важливою складовою внутрішньої політики є боротьба зі злочинністю, що покликана знизити її рівень та забезпечити стан, який відповідає потребам захисту суспільства від злочинів [1]. Ідеться про різні за вагомістю напрями державної діяльності в цій сфері, визначення форм, завдань, змісту діяльності держави та її органів щодо боротьби зі злочинністю і тісно пов'язаними з нею іншими видами антисуспільної поведінки [2]. Головним суб'єктом формування такої політики є державна влада [3].

Державна політика боротьби зі злочинністю складається зі стратегічних напрямів, характерні риси яких зумовлені завданнями, предметом та методами досягнення необхідних для суспільства результатів. Такими напрямками (підсистемами) є: кримінально-правова, кримінально-процесуальна, кримінально-виконавча та кримінологічна політики [4].

Сьогодні у кримінально-правовій науці ще не вироблено єдиного найбільш ефективного підходу щодо розуміння кримінально-правової політики. На думку переважної більшості дослідників цієї проблематики, відсутність цілісної сучасної концепції кримінально-правової політики в країні, у тому числі стратегії розвитку національного законодавства про кримінальну відповідальність, призводить до постійних змін законодавства про кримінальну відповідальність. Це має своїм наслідком, виникнення ситуацій невідповідності кримінального законодавства іншим нормативно-правовим актам, у тому числі і Основному закону – Конституції України, що у свою чергу, тягне за собою суттєві проблеми у правозастосовній діяльності.

Розробку теоретичних основ кримінально-правової політики, без сумніву, можна віднести до найбільш гострих та актуальних проблем у правовій науці сьогодення.

Теоретичні основи кримінально-правової політики були закладені ще у ХІХ ст. у працях видатних вчених криміналістів Феррі, Ліста, Принса, Тарда. У вітчизняній науці перше ґрунтовне дослідження проблем кримінальної політики належить М.П. Чубинському. Саме йому вітчизняна наука зобов'язана теорією цієї наукової дисципліни [5].

У період розбудови незалежної демократичної держави, її правових основ та формування громадянського суспільства історичне минуле і правова спадщина українського народу відіграють важливу роль.

Ретроспективне дослідження різних соціальних явищ завжди цікавило науковців з точки зору встановлення діалектичного взаємозв'язку між часовими категоріями – минуле – дійсність – майбутнє. Не є виключенням і кримінально-виконавча політика, як соціально – обумовлений феномен. В історичному аспекті його вивчали такі вчені як Б.Ф. Водолазський, А.П. Гель, О.М. Джужа, А.І. Зубков, І.В. Іваньков, С.С. Кузьмін, О.М. Литвак, Г.О. Радов та ін.

Постановка завдання. Метою і завданням цієї статті є з'ясування поняття, цілей, змісту та розвитку кримінально-правової політики України у сфері виконання покарань і визначення місця цього елементу державної політики у сфері боротьби зі злочинністю.

Результати дослідження. Вирішення актуальних проблем, пов'язаних із реформуванням і вдосконаленням правової системи сучасної України, великою мірою залежить саме від дослідження та засвоєння історичного досвіду, знання тих правотворчих процесів, які мали місце в Україні раніше, адже тільки після здобуття незалежності з'явилася можливість об'єктивно дослідити історію державності українського народу в контексті загальноєвропейських і світових цивілізаційних процесів із формування кримінально-виконавчої політики.

Її зміст завжди був відображенням пануючих у тому чи іншому суспільстві поглядів на засоби боротьби зі злочинністю. На думку О.М. Джужи, науково-практичну цікавість до походження в межах кримінальної політики її компонентів можна задовольнити шляхом спостережень упродовж певних історичних періодів. З цією метою дослідником запропоновано власну концепцію такої періодизації у хронологічних межах від другої половини ХІХ ст. дотепер, у якій виділено умовно три основні етапи.

Перший етап – зародження і формування основ кримінальної політики (друга половина ХІХ ст. – 1917 р.), коли знані тогочасні юристи (Е. Феррі, Ф. Лист, М. Полянський, С. Гогель, М. Чубинський та ін.) уперше визначили кримінальну політику як вчення про наявні заходи боротьби зі злочинністю, розкрили її зміст і намітили перспективи розвитку.

Другий етап – формування радянської кримінальної політики (20-ті рр. – кінець 80-х рр. ХХ ст.), коли завдяки працям відомих учених (Н. Кириленко, А. Піонтковський, Н. Скрипник, А. Трайнін, А. Естрін, В. Владимиров, Ю. Ляпунов та ін.) напрями і масштаби кримінальної політики значно розширилися за рахунок більш сучасного кримінального, кримінально-процесуального і виправно-трудоного законодавства.

Третій етап – формування кримінальної політики у пострадянський період (початок 90-х рр. ХХ ст. і дотепер), визначення на державному рівні нового змісту та сутності кримінальної політики, що регулює цінності правової держави: безпеку особи, суспільства і держави, права і свободи людини та громадянина, законність, гуманізм і справедливість [6, с. 167].

Водночас цілком очевидним є той факт, що кримінальні покарання від епохи до епохи втрачають свою соціальну ефективність і змушують шукати шляхи їх удосконалення. Це повною мірою є характерним як для України, так і для інших країн.

Незважаючи на те, що кримінально-виконавча система України тільки у ХХ ст. (з березня 1917 р. по квітень 1998 р.) у контексті організаційної побудови та підпорядкування пережила кілька періодів так званого реформування, суттєвих змін у реалізації задекларованої у законодавстві політики виконання покарань не відбулося [7, с. 7].

Незважаючи на значний обсяг наукових праць, присвячених проблемам кримінально-правової у сфері виконання покарань, в яких розглядаються важливі концептуальні питання, досі не існує комплексного монографічного дослідження, що і свідчить про актуальність теми дослідження, є гостра потреба у подальшому її науковому осмисленні.

Серед всіх напрямів політики у сфері запобігання злочинності, які перебувають між собою у функціональній залежності й взаємодії та зумовленні предметом, завданнями й методами підтримання правопорядку в суспільстві, кримінально-правова політика держави, за думкою переважної більшості вітчизняних вчених, розробляє стратегію і тактику, формулює основні задачі, принципи, напрями і цілі кримінально-правової дії на злочинність, засоби їх досягнення, і виражається в нормах закону про кримінальну відповідальність, практиці їх застосування, актах офіційного тлумачення кримінально-правових норм і постановах Пленуму Верховного Суду України (складові частини кримінально-правової політики).

Досліджуючи зміст, структуру та завдання кримінально-правової політики неможливо оминати питання визначення її місця в системі самої державної політики у сфері запобігання злочинності, яка водночас виступає частиною правової політики держави.

Це може бути здійснено шляхом як застосування загальної діалектичної методології, яка дає можливість встановити її місце у внутрішній політиці держави, так і політиці боротьби зі злочинністю [8, с. 4].

П.Л. Фріс із цього приводу, зокрема, зазначає, що кримінально-виконавча політика визначає основні напрями правотворчої діяльності держави і правозастосовної діяльності відповідних державних органів у сфері реалізації кримінальних покарань. Реалізацію кримінального покарання вважає вторинною щодо кримінального закону і кримінально-правової політики. Визначальний вплив кримінально-правової політики на кримінально-виконавчу політику, як зазначає вчений, реалізується: через визначення загальних напрямів кримінально-правової репресії; через формування системи та видів кримінального покарання; через практику призначення окремих видів покарання. Втім, відзначається, що кримінально-виконавча політика не є пасивним відображенням кримінально-правової політики, вона визначає цілі, принципи, стратегії і напрями функціонування кримінально-виконавчої системи, основні форми і методи реалізації кримінального покарання і, водночас, здійснює зворотний вплив на формування правової політики держави у сфері боротьби зі злочинністю, в цілому, і кримінально-правової політики, зокрема [9].

Тому тісніший взаємозв'язок існує між кримінально-правовою політикою та кримінально-виконавчою політикою. Як кримінально-правова політика визначає кримінально-правові заходи впливу на злочинність (коригує зміни та доповнення в законодавстві щодо кримінальної відповідальності; її диференціації та індивідуалізації криміналізації і декриміналізації діянь, пеналізації та депеналізації мети системи і видів покарань, їх змісту, а також звільнення від покарань. Кримінально-виконавча політика, будучи залежною від кримінально-правової політики, у свою чергу, визначає реальність зміст і сутність конкретних видів покарань і кримінально-правових санкцій, процесуальних рішень у виді вироку, ухвали чи постанови суду, в яких проголошується воля держави і реалізується і юридична декларація, сформульована кримінально-правовою та кримінально-процесуальною політикою [10].

Виконання кримінальних покарань є складовою сучасною соціально-правовою проблемою, яка має стійку тенденцію щодо зростання її актуальності як в Україні, так і за її межами.

Кримінально-виконавча діяльність – це кінцевий етап правозастосування, який є своєрідним підсумком у функціональній системі кримінальної юстиції. Тому забезпечення правопорядку та законності, прав і свобод людини, задекларовані на конституційному рівні як предмет захисту суспільства і як обов'язок, насамперед, лежить на державі та її органах. Однак сам по собі факти конституційного закріплення обов'язку держави у цій сфері діяльності є певною мірою формальною обставиною. Тому такі гарантії державного захисту повинні бути підкріплені конкретними державними заходами та практичною реалізацією [10].

Сьогодні у функціонуванні правоохоронної системи можна спостерігати певну невідповідність між практичною і теоретичною складовою, але це швидше за все пов'язане з перехідним періодом розвитку української державності та цілого комплексу чинників економічного політичного та організаційного характеру які мають місце.

Отже, до вивчення будь-якого соціального явища чи процесу слід підходити з позиції філософсько-світоглядної основи теорії права і держави як фундаментальної юридичної науки. Саме специфіка соціальної форми руху матерії, що відрізняє від інших форм руху, визначається в діалектичній єдності матеріального та ідеального, матерії і свідомості. Ця діалектична єдність фіксується в понятті «соціальна діяльність» [11].

Розглядаючи питання концептуального визначення кримінально-виконавчої політики у співвідношенні з правом слід з'ясувати цей вид державної діяльності примусового характеру як один із аспектів правоохоронного напрямку політики, спрямований на забезпечення виконання покарань і протидії злочинності, зокрема рецидивній.

Кримінальне та кримінально-процесуальне право і правовідносини, що існують їх межах, мають свою природу, соціальну мету, завдання та функції, а кримінально-виконавче право і правовідносини в цій сфері мають своє соціальне призначення і зміст, який впливає із конкретних передбачених законом, норм і приписів суду на стадії виконання кримінального покарання. Тому політику у цій сфері можна вважати як надбудову над вказаним соціально-правовим базисом [10].

Важливим також є те, що цього виду державна діяльність спрямована не тільки на охорону права в буквальному розумінні її тлумачення з етимологічних позицій.

По-перше, вона як форма реалізації правоохоронної функції держави охороняє лише предметну частину права, визначену в кримінально-виконавчому законі. Її зміст становить захист непростого об'єктивного права, а тих соціальних цінностей, які підлягають захисту і мають життєво важливе значення в реальній обстановці протидії злочинності.

По-друге, оскільки вищою формою руху соціальної, у тому числі правової, матерії є людина, саме вона є вирішальним суб'єктом для зовнішньої форми вияву того чи іншого правового феномену чи процесу.

З огляду на це, напрям державної діяльності у виді кримінально-виконавчої політики може і повинен мати свою «природну сутність» на відміну від сутності кримінальної та кримінально-процесуальної політики щодо виконання основної функції – як важливий важіль регулювання суспільних відносин. Однак він не може брати на себе всю повноту цих суспільних відносин, а також власні об'єктивні та суб'єктивні фактори актуалізації, що детермінують форми його існування і здійснення [10].

Опираючись на вище зазначене можна виділити таке:

1. Сутність цієї діяльності, об'єктивні та суб'єктивні фактори її актуалізації (зовнішнього вияву, форм і методів реалізації) можуть відображатися в рамках існуючої соціальної реальності, якої виступає діалектична єдність правових, соціально-політичних і соціально-культурних компонентів [10].

2. Ґрунтуючись на розумінні співвідношення діалектичної єдності і діалектичного протиріччя об'єктивного і суб'єктивного факторів у системі даних правовідносин, необхідним є їх удосконалення. Як зауважив свого часу І. Кант «право може слугувати як засіб обмеження свавілля, так і засіб покарання (плюндрування) свобод людини» [12]. Аналогічна думка І.А. Ільїна щодо призначення права як зброї порядку, миру і братерства, останнє не повинно перетворюватися у своєму застосуванні на «прикриття неправди та насилля, що тягне за собою ворожечу, бунт та війну» [13]. Тому в політиці цього напрямку слід враховувати подвійний характер діяльності, її обумовленості – з одного боку, забезпечити порядок і безпеку, з іншого, – під час застосування правових приписів не допустити свавілля і беззаконня і не сприяти розвитку тенденції, щодо якої ще Г. Гегелем було зазначено: «Права людини і громадянина відступають перед тотальним правом наступу держави на громадянина», а формули природного права не мають для самої держави ніякої зобов'язуючої сили» [14].

3. Сутність кримінально-виконавчої політики об'єктивна з огляду на характер суспільних потреб у такому виді соціальної діяльності, а також суб'єктивна – через суб'єктивний характер цілепокладення у такій людській діяльності.

Таким чином, об'єктом вивчення кримінально-виконавчої політики є її концептуальна сутність і зміст – як специфічного елемента внутрішньої правової політики держави, який

тісно інтегрується з іншими елементами в системі соціально-правових інституцій антикримінального комплексу [10].

До предмета кримінально-виконавчої політики можуть бути включені такі її компоненти, як: поняття, цілі та завдання, принципи, стратегічні й тактичні напрями виправлення та ресоціалізації засуджених, суб'єкти формування та реалізації цієї політики, заходи і засоби щодо підвищення ефективності кримінально-виконавчого впливу на злочинність, у тому числі на рецидивну, завдяки розробленню і прийняттю відповідних законодавчих, нормативних, організаційних, виховних та інших конструктивних рішень на ґрунті наукових досліджень – доктринальних положень тощо [10].

До джерел кримінально-виконавчої політики слід віднести: Конституція України саме як джерело усієї внутрішньої правової політики держави і законодавства України; законодавство та наукову базу кримінально-виконавчого права як специфічної галузі права, інших галузей, у тому числі кримінально-правової та кримінально-процесуальної політики і права, кримінологічної політики як інтегруючої ланки системі інституцій, протидії злочинності, а також Укази Президента України, Постанови Кабінету Міністрів України, Рішення Конституційного Суду України, Постанови Пленуму Верховного Суду України, міжнародні договори, які ратифіковані Верховною Радою України [10].

Зміст кримінально-виконавчої політики як складової внутрішньої політики, полягає у визначенні кола проблем, що становлять її предмет, на різних етапах розвитку держави України, шляхів її удосконалення та трансформації в конкретних соціально-економічних умовах.

Цілями кримінально-виконавчої політики України є забезпечення ефективної діяльності соціально-правових інститутів щодо: а) захисту інтересів особи, суспільства і держави шляхом створення умов для виправлення і ресоціалізації засуджених; б) запобігання вчиненню нових злочинів як засудженими, так і іншими особами; в) запобігання тортурам та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню із засудженими [15].

Виходячи з цілей, найактуальнішими завданнями, що стоять сьогодні перед кримінально-виконавчою політикою, є: а) розроблення і доктринальне визначення генеральної стратегічної лінії щодо забезпечення ефективного функціонування нормативно-правової системи та практичної діяльності органів і установ виконання покарань на певний період часу відповідно до курсу внутрішньої політики та чинного законодавства; б) визначення актуальних проблем у сфері правового регулювання стану та процесу виконання покарань щодо ефективності дії конкретних нормативно-правових актів та окремих норм, розроблення законопроектів щодо змін і доповнень до чинних і видання нових законодавчих і підзаконних актів відповідно до вимог і положень кримінально-правової, кримінально-процесуальної та кримінологічної політики і законодавства України; в) удосконалення кримінально-виконавчої практики, запровадження новітніх форм, методів і засобів виправлення та ресоціалізації засуджених, втілення позитивного вітчизняного і зарубіжного досвіду в практику органів і установ виконання покарань; г) кадрове, матеріально-технічне, фінансово-економічне забезпечення системи органів і установ виконання покарань та ін. [15].

Названі цілі та завдання, кримінально-виконавча політика створює першооснову ефективною практики виконання покарань в Україні. Ця практика повинна базуватися на принципах: а) суверенітету, наукової обґрунтованості та незалежності від ідеологічних установок і рішень будь-яких політичних партій течій; б) пріоритету загальноновизнаних людських цінностей, життя і здоров'я людини; в) пріоритету прав людини над державними і суспільними інтересами з умов і гармонійного поєднання; г) гуманізму та милосердя; д) справедливості та моральності; е) гласності; ж) демократичного характеру кримінально-виконавчої діяльності; з) відповідальності держави перед громадянами і суспільством за результати своєї діяльності та ін. [15].

Окремі напрямки кримінально-виконавчої політики називаються кримінально-виконавчими функціями. Взагалі, функція – це характерний рід діяльності, роль, призначення. Можна виділити: ініціативну, програмно-координаційну, інформаційну, гарантійну, захисну і регулятивну функції кримінально-виконавчої політики.

Названі функції кримінально-виконавчої політики об'єднуються загальною – регулятивною функцією, оскільки ця політика й організаційно-правовим засобом регулювання поведінки суб'єктів і учасників кримінально-виконавчих правовідносин [15].

Висновки. Підсумовуючи викладене, слід зазначити, що кримінально-правова політика є системоутворюючим елементом усієї політики у сфері боротьби зі злочинністю, яка розробляє стратегію і тактику, формулює основні завдання, принципи, напрями і цілі кримінально-правового впливу на злочинність і засоби їх досягнення. Також слід відзначити, що процес становлення і розвитку такого соціального явища, як кримінально – виконавча політика, відбувався в суспільстві в залежності від єдиної правової політики держави на певних історичних етапах. Кримінально-виконавча політика відображає результати еволюції суспільства, держави та їх інститутів і відповідає певним періодам їх функціонування.

Список використаних джерел:

1. Борисов В.І. Сучасна політика держави у сфері боротьби зі злочинністю та її кримінально-правовий напрям. *Право України*. 2012. № 1–2. С. 232.
2. Диваилов И.А. Преступления и уголовная политика (актуальные проблемы организации борьбы с преступностью). 1990. С. 124.
3. Селіванов А.А. Правова політика – важлива складова внутрішньої політики Української держави. *Голос України*. 2007. № 43. С. 13–14.
4. Фріс П.Л. Кримінально-правова політика Української держави: теоретичні, історичні та правові проблеми : монографія. 2005. С. 11.
5. Фріс П.Л. Кримінально-правова політика України : автореф. дис. ... докт. юрид. наук. 2005. 39 с.
6. Джужа О.М. Науково-практичний інтерес до становлення кримінально-виконавчої та кримінологічної політики України. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. Київ : Міжвід. наук. центр по боротьбі з орг. злочинністю та корупцією. 2005. № 11. С. 164–175.
7. Радов Г.О. Роль та місце пенітенціарної системи в структурі державного управління. *Проблеми пенітенціарної теорії і практики*. 1997. № 2. С. 5–10.
8. Коржанський М.Й. Уголовне право України. Частина Загальна. 1996. 336 с.
9. Джужа О.М., Богатирьов І.Г., Колб О.Г., Василевич В.В. та ін. Кримінально-виконавче право України. 2010. 752 с.
10. Фофанов В.П. Социальная деятельность как система. 1981. С. 105.
11. Кант И. Собрание сочинений. Т. 4. Ч. 2. 1965. С. 140.
12. Ильин И.А. О сущности правосознания. 1983. С. 225.
13. Гегель Г.-В. Ф. Феноменология Духа. 1959. С. 256–258.
14. Радов Г.О. Першочергові проблеми сучасної пенітенціарної політики України на сучасному етапі. 1996. С. 12–13.

